

XVIII
a m ž i a u s
studijos

8

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Vyrai ir moterys

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

8

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Vyrų ir moterų

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2022

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas mokslinis leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-22-16)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos

(LIBIS) portale biblioteka.lt

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2022

© Straipsnių autoriai, 2022

© Lietuvos istorijos institutas, 2022

ISBN 978-609-8314-18-2

ISSN 2351-6968

TURINYS

- Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 10
Moterų istorija tarp (Europos) Rytų ir Vakarų, arba vėl kryžkelėje /
Dalia Leinartė . . . 13
The History of Women between (European) East and West, or at a Crossroads
Again / *Dalia Leinartė* . . . 19

VYRAI IR MOTERYS VIEŠOJOJE ERDVĖJE

Gabrielė Jasiūnienė

- Herbas kilmingos XVII–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moters
gyvenime – svarbi identiteto dalis . . . 28
The Coat of Arms in the Life of a Noblewoman in The Seventeenth-Eighteenth Century
Grand Duchy of Lithuania: An Important Part of Identity. *Summary* . . . 45

Aistė Paliušytė

- Dailės mecenatystė Radvilų dvare Vėtinų laikais: našlės, žmonos ir dukros . . . 46
Patronage of Art at the Radvila Court During the Wettin Period: Widows, Wives and
Daughters. *Summary* . . . 75

Dariusz Rolnik

- Codziennosc̄ żon senatorów „nowej kreacji” w czasach stanisławowskich na
kresach wschodnich Rzeczypospolitej – trzy mało znane białogłowy . . . 76
Naujai paskirtų senatorių iš rytinių Respublikos vaivadijų žmonių kasdienybė Stanislovo
Augusto laikais: trys mažai žinomos moterys. *Summary* . . . 95

Lina Balaišytė

- Vincento Ignaco Marevičiaus „Abiejų lyčių edukacijos sistema“: apie natūralaus
ugdymo adeptą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje . . . 97
Wincenty Ignacy Marewicz’s “A System of Education for Both Sexes”: About an Adept of
Natural Education in the Grand Duchy of Lithuania. *Summary* . . . 114

Ewa Kula

- Bracia Feliks i Marcin Ancypowie, czyli o trudach pracy nauczycielskiej w
czasach Komisji Edukacji Narodowej . . . 115
Broliai Feliksas ir Martymas Antipai, arba apie Tautinės edukacinės komisijos laikų
mokytojų darbo sunkumus. *Santrauka* . . . 129

PRIVATI ERDVĖ: SANTYKIAI ŠEIMOJE

Violeta Pansevič

XVII a. antrosios pusės – XVIII a. pomirtiniai turto inventoriai – Vilniaus miestiečių moterų kasdienybės istorijos šaltinis . . . 132

Posthumous Property Inventories of the Second Half of the Seventeenth and the Eighteenth Century: A Historical Source on the Daily Life of the Women of Vilnius. *Santrauka* . . . 161

Rita Regina Trimonienė

Sugyvenimas ir meilė. Jokūbo Nagurskio šeimos pavyzdys . . . 163

Concordance and Love. The Case of Jacob Nagórsky's Family. *Summary* . . . 177

Jolita Sarcevičienė

„Nieko negaliu nuveikti be tavo, širdelė, valios...“

Teresės Rachelės Sapiegienės laišakai vyrui Antanui Kazimierui Sapiegai . . . 178

There is nothing I can do without the will of my heart... Teresa's Rachel's Sapiežyna's Letters to her Husband Antoni Kazimierz Sapieha. *Summary* . . . 205

VAIZDAI IR ĮVAIZDŽIAI

Rūta Janonienė

Du vyrai smuklėje . . . 208

Two Men in a Tavern. *Summary* . . . 219

Lijana Birškytė-Klimienė

Šv. Onos – idealios žmonos, motinos ir senelės įvaizdis XVIII a. – XIX a.

pirmosios pusės Lietuvos katalikiškoje dailėje . . . 220

and Grandmother – in Lithuanian Catholic Art of the Eighteenth and the First Half of the Nineteenth Century. *Summary* . . . 265

Regina Jakubėnas

„Rozprawa Litwy z Polską“. O Jaśnie Oświeconą Księżniczkę Karolinę Katarzynę Radziwiłłównę . . . 268

„Lietuvos ir Lenkijos mūšis“ dėl jos šviesybės kunigaikštytės Karolinos Kotrynos Radvilaitės. *Santrauka* . . . 287

VYRAI IR MOTERYS RELIGINĖSE BENDRUOMENĖSE

Vaida Kamuntavičienė

Klauzūros ir neturto problema Kauno bernardinių vienuolyne . . . 290

The Issue of Enclosure and Poverty in the Convent of Bernardines in Kaunas. *Summary* . . . 307

Andrea Mariani

W stanie wdowim synogarliczym nieobrażonym krokiem postępowała. Jezuici w kręgu wdów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów XVII i XVIII wieku . . . 308
Būdama vargšė našlė, ji žengė nuolankiai. Jėzuitai ir našlės Abiejų Tautų Respublikoje XVII–XVIII amžiuje. *Santrauka* . . . 336

Karolis Tumelis

Viešas reikalas? Bylos dėl impotencijos XVII–XVIII a. Vilniaus ir Žemaitijos katalikų konsistorijose . . . 337
A Matter of Public Concern? Impotence-Related Cases in the Catholic Consistories of Vilnius and Samogitia in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. *Summary* . . . 356

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos 1722–1729 metų dienoraštis, iš lenkų kalbos vertė, įvadą ir komentarus parengė Jolita Sarcevičienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 484 [1] p.; 27 cm + 1 elektron. opt. diskas (CD-ROM). ISBN 978-609-8183-90-0
Darius Vilimas . . . 360

Łukasz Wróbel. *Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku.* Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2022. – 402 p. ISBN 978-83-231-4607-0
Ramunė Šmigelskytė-Stukienė . . . 362

Asmenvardžių rodyklė . . . 366

Vietovardžių rodyklė . . . 380

MOTERŲ ISTORIJA TARP (EUROPOS) RYTŲ IR VAKARŲ, ARBA VĖL KRYŽKELĖJE

XX a. 7–8-ajame dešimtmeciais Vakarų universitetuose prasidėjęs moterų istorijos bumai, vadinamoji „jos istorija“, neaplenkė Lietuvos ir tuomet pasirodė mokslinės publikacijos, skirtos šiai tematikai. Irena Valikonytė buvo bene pirmoji, 1977 m. parengusi straipsnį apie dvigubą išpirką už moterį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pirmojoje pusėje. Istorikė teigė, kad dviguba išpirka kaip Lietuvos Statuto norma kilo iš paprotinės teisės ir buvo taikoma didelėms moterų grupėms, tačiau ilgainiui neteko galios¹. Lietuvos moterų istorijos tyrimai, kaip ir Vakaruose, siekė užpildyti spragas istoriografijoje („baltąsias dėmes“) ir rekonstruoti „tylinčių visuomenės grupių“ vaidmenis bei jų raišką visuomenėje. Pagrindinis naratyvas čia yra ne „vrai ir moterys“ istorijoje kaip du izoliuoti pasakojimai, bet istorija, parašyta iš moters perspektyvos. Akivaizdu, kad „jos istorija“, papasakota iš moters ir / ar feministinės žiūros, buvo ir išlieka svarbi, jei norime atskleisti įvairialypį istorinį vaizdą ir atkurti objektyvesnę istorinę visuomenių raidą. Tai yra be moters ir šeimos istorijos keliamų klausimų socialinė istorija lieka fragmentiška ir vargiai ar geba atkurti įtikinamą istorinį vaizdą.

Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, kuomet istorijos mokslas transformavosi iš ideologizuoto sovietinio palikimo ir atsivėrė naujoms istoriografinėms perspektyvoms, moterų istorija visgi netapo atskira akademinės istorijos tyrimų kryptimi. Tačiau istorikai, matę prasmę moterų ir šeimos istorijos tyrimuose, juos tęsė. Vyresnės kartos mokslininkai toliau gilinosi į moterų vaidmenis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, teisinę moterų apsaugą prieš smurtą Lietuvos Statutuose, moterų skyrybų galimybes XIX a. lietuvių visuomenėje ir pirmą kartą lietuvių istoriografijoje analizavo valstiečių ir bajorų prašymus separacijai². Tu

- 1 Irena Valikonytė, Dviguba išpirka už moterį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pirmojoje pusėje, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, 1977, t. XVII (2).
- 2 Eadem, Ar Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. moteris buvo pilietė, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 1994, t. 2, p. 62–73; Eadem, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorių teisė laisvai ištekti: realybė ar fikcija?, in: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, p. 147–157; Vytautas Andriulis, Atsakomybės už smurtą prieš moterį Lietuvoje XV–XVI a. problema, in: *Teisės problemos*, 1997, Nr. 3; Irena Valikonytė, Lietuvos Metrikos 4-oji Teismų bylų knyga – šaltinis moters statusui tirti, in: *Lietuvos Metrikos studijos*. Mokymo priemonė, sudarė Irena Valikonytė, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1998, p. 124–149; Dalia Marcinkevičienė (Leinartė), *Vedusiųjų visuomenė. Santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje – XX amžiaus pradžioje*, Vilnius: Vaga, 1999; taip pat žr. papildytą leidimą anglų kalba: Dalia Leinartė, *The Lithuanian Family in its European Context, 1800–1914: Marriage, Divorce and Flexible Communities*, London: Palgrave Macmillan, 2017; Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Lyčių vaidmenys viešojoje ir privačiojoje veikloje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Darbo pasidalijimo tradicijos, stereotipai, prielastys, in: *Moterys, darbas, šeima. Lyčių vaidmenys užimtumo sferoje: sociokultūrinis aspektas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 165–197. Daugiau

pat metu buvo rengiami spaudai pamiršti ir vėl atrasti archyviniai „jos istorijos“ šaltiniai³.

Nuo XX a. paskutinio dešimtmečio moterų istorijos klausimais pradėjo rašyti ir darbus spausdinti vis didesnis Lietuvos istorikų būrys. Raimonda Ragauskienė tyrinėjo Barbaros Radvilaitės gyvenimą ir paneigė istoriografinį stereotipą apie šią istorinę moterį kaip išskirtinai seksualią būtybę. Jos monografijoje atskleidžiama karaliaus Žygimanto Augusto kova su dvaru, įteisinant vedybas ir karūnuojant Barbarą, kartu rekonstruojant didikės moters vaidmenį XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje⁴. Istorikės Jolita Sarcevičienė ir Jolanta Karpavičienė publikavo darbus apie Lietuvos aristokračių ir miestiečių vaidmenis XVI a. visuomenėje⁵. Pastarojoje monografijoje aptariama moterų miestiečių turtinė ir teisinė padėtis, paveldėjimo teisės, XVI a. miestietės savarankiškos veiklos galimybės ir finansinė nepriklausomybė, našlių statusas, turiniai ištekėjusios moters santykiai su naująja šeima. Istorikės Virginija Jurėnienė, Olga Mastianica, Jurga Miknytė savo disertacijų temomis taip pat pasirinko moterų istoriją ir publikavo išsamiai parengtas monografijas⁶. V. Jurėnienės knygoje aptariama politinė moterų veikla nepriklausomos Lietuvos Respublikos parlamente. Pasak istorikės, aktyvios lietuviškos moters visuomeninėms įvaizdis pradėjo formuotis 1920 m., kai į Steigiamąjį Seimą buvo išrinktos 6 moterys. Didelis dėmesys knygoje skiriamas Lietuvos moterų judėjimui XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ir pabrėžiama, kad lietuviškas anksčiau nei latviškas, estiškas ir lenkiškas organizavo pirmąjį moterų suvažiavimą, kuriame numatė moterų judėjimo strategiją ir taktiką. Istorikė taip pat analizuoja, kaip moterų judėjimas skilo į dvi sroves – katalikių ir pažangiečių. O. Mastianicos monografijoje pateikiama išsami statistika apie mergaičių pradinį ir vidurinį išsilavinimą, bylojanti, kad Lietuvoje iki pat XX a. pradžios moterų

žr. Dalia Leinartė, Women's and gender History in Lithuania. An Overview from Time and Distance, *Aspasia*, 2013, t. 7, p. 183–192.

3 Marcinkevičienė Dalia (Leinartė), *Išymios Lietuvos moterys, XIX a. – XX a. Pradžia*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997.

4 Raimonda Ragauskienė, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius: Vaga, 1999.

5 Jolita Sarcevičienė, Vieno stereotipo istorija – LDK moters įvaizdis istoriografijoje, in: *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, 1999, Nr. 1, p. 30–39; Jolita Sarcevičienė, Vyro ir žmonos santykių modelis XVI a. II p. – XVII a. I p. proginėje literatūroje LDK – patriarchytas ar partnerystė?, in: *Kultūrų sankirtos*, parengė Zigmantas Kiaupa ir kt., Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2000, p. 189–215; Eadem, XVI a. II p. – XVII a. I p. proginė literatūra kaip šaltinis idealios moters modeliui LDK, in: *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, 2000, Nr. 2, p. 46–59; Jolanta Karpavičienė, *Moterys Vilniuje ir Kaune XVI a. pirmojoje pusėje: gyvenimo sumiestinimo Lietuvoje atodangos*, Vilnius: Versus aureus, 2005.

6 Virginija Jurėnienė, *Lietuvos moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pirmojoje pusėje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006; Olga Mastianica, *Praverus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012; Jurga Miknytė, *Moters socialinio vaidmens konstravimas viešajame diskurse XIX a. vidurio – XX a. pradžios Lietuvoje*: daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.

skaičius mokyklose buvo penkis ir daugiau kartų mažesnis nei vyrų. Tuo pat metu lietuvių istoriografijoje buvo įtvirtinta lyties kategorija. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė konstruktoriai taikė lyties aspektą, atskirdama moterų raišką privačioje ir viešojoje sferose⁷.

XX a. paskutiniais dešimtmečiais kaimyninėje Lenkijoje „jos istoriją“ taip pat skatino akademinis noras rekonstruoti tylinčius moterų balsus istoriografijoje. Bene didžiausią įnašą čia paliko lenkų moterų istorijos pradininkės Annos Źarnowskos ir Andrzejaus Szwarco inicijuota mokslinių studijų serija *Moterys ir...* – nuo 1990 m. buvo publikuotos net aštuonios išsamios šios serijos monografijos⁸. Moterų istoriją Lenkijoje svariai papildė vėlesni kitų mokslininkų darbai⁹.

Akivaizdu, kad moterų istorija ir jos tyrimo metodai suteikia galimybę atsakyti į klausimus, kurie vargu ar kyla neįvedant lyties kategorijos. Pavyzdžių ir atradimų buvo ir yra daug. 1990-ųjų pabaigoje mano pačios atlikti interviu su moterimis, kurių didesnė gyvenimo dalis prabėgo sovietmečiu, atskleidė, kad absoliuti respondentų dauguma negali prisiminti ir papasakoti savo pačių šeimininio gyvenimo detalių, nors moterys noriai sutiko duoti interviu ir pasidalyti savo privataus gyvenimo istorijomis. Ši aplinkybė stebino, nes sovietinėje visuomenėje moterys buvo atsakingos už šeimą ir vaikus. Pauzių ir fragmentiškumo moterų pasakojimuose nebuvo galima paaiškinti jų atminties stoka, nenoru kalbėti ar traumine patirtimi. Priešingai, respondentės detalai ir išliškai pasakojo apie dažnai tragiškus

7 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Lyčių vaidmenys viešojoje ir privačioje veikloje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, p. 165–197.

8 *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX w.*, t. 1, pod red. Anny Źarnowskiej i Andrzejusza Szwarca, Warszawa: Instytut Historyczny UW, Wydawnictwo DiG, 1990; *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, pod red. Anny Źarnowskiej i Andrzejusza Szwarca, t. 2, d. 1–2, Warszawa: Instytut Historyczny UW, Wydawnictwo DiG, 1992; *Kobieta i świat polityki. Polska natle por'Ównawczym w XIX i w początkach XX wieku*, t. 3, pod red. Anny Źarnowskiej i Andrzejusza Szwarca, Warszawa: Instytut Historyczny UW, Wydawnictwo DiG, 1994; *Kobieta i kultura: kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiórów i w niepodległym państwie polskim: zbiór studiów*, t. 4, pod red. Anny Źarnowskiej i Andrzejusza Szwarca, Warszawa: Instytut Historyczny UW, Wydawnictwo DiG, 1995; *Kobieta i kultura życia codziennego: wiek XIX i XX: zbiór studiów*, t. 5, pod red. Anny Źarnowskiej i Andrzejusza Szwarca, Warszawa: Instytut Historyczny UW, Wydawnictwo DiG, 1997; *Kobieta i praca: wiek XIX i XX: zbiór studiów*, t. 6, pod red. Anny Źarnowskiej i Andrzejusza Szwarca, Warszawa: Instytut Historyczny UW, Wydawnictwo DiG, 2000; *Kobieta i kultura czasu wolnego zbiór studiów*, t. 7, pod red. Anny Źarnowskiej i Andrzejusza Szwarca, Warszawa: Instytut Historyczny UW, Wydawnictwo DiG, 2001; *Kobieta i małżeństwo*, t. 8, pod red. Anny Źarnowskiej i Andrzejusza Szwarca, Warszawa: Instytut Historyczny UW, Wydawnictwo DiG, 2004.

9 Sławomira Walczewska, *Damy, rycerze i feministki*, e-book, 2000; Natalia Jarska, *Kobiety z marmuru. Robotnice w Polsce w latach 1945–1960*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2015; Magdalena Grabowska, *Zerwana genealogia Działalność społeczna i polityczna kobiet po 1945 roku a współczesny polski ruch kobiecy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2018; Małgorzata Fidelis, Barbara Klich-Kluczevska, Piotr Perkowski, Katarzyna Stańczak-Wislicz, *Kobiety w Polsce, 1945–1989: Nowoczesność – równouprawnienie – komunizm*, e-book, 2020.

ir itin skaudžius pokario metus, partizanų pasipriešinimą ir Lietuvos žmonių tremtį į Sibirą. Jos taip pat vaizdžiai pristatė savo patirtis ir išgyvenimus Michailo Gorbačiovo Atgimimo metais. Tačiau moterys vargiai galėjo prisiminti savo pačių šeimyninio gyvenimo detales. Tad kodėl sovietinę kasdienybę išgyvenusių moterų atsiminimai apie vedybinį gyvenimą buvo tokie trūkinėjantys? Daugumą šeimyninio gyvenimo aspektų sovietinėje Lietuvoje reglamentavo ir organizavo valstybė, palikdama menką erdvę asmeninėms šeimos narių iniciatyvoms. Visa vyrų ir moterų darbo diena, valstybės organizuojamas tėvų ir vaikų laisvalaikis, išplėtotą užklasinę mokinių veikla, reguliuojamos ir centralizuotai koordinuojamos vasaros atostogos, kurių laikas dažnai nesutapo tarp vyrų ir žmonių atostogų laiko, bei ribotos laisvalaikio formos mažino laiką, skirtą tik šeimai ir jos narių bendravimui. Šeimos nariai praleido vis daugiau laiko už šeimos ribų, o skurdi sovietinės šalies ekonomika ir nuolat stokojanti kasdienybė taip pat mažino bendravimo laiką. Unikalioms moterų patirtys suteikė galimybę papasakoti istorinį naratyvą iš „jos istorijos“ perspektyvos ir skatino koreguoti paplitusį stereotipą apie šeimą kaip patikimą užuovėją sovietiniam režimui: ar išties šeima sovietmečiu užėmė svarbiausią vietą vyrų ir moterų gyvenimuose ir buvo esminė atrama režimui?¹⁰

Šiandien solidūs moterų istorijos tyrimai Lietuvoje apima laikotarpius nuo Vėlyvųjų viduramžių iki pat sovietinio periodo pabaigos ir sulaukia vis didesnio mokslininkų, studentų ir skaitytojų dėmesio. Tačiau moterų istorija turėtų būti siejama ne tik su atliekamais tyrimais ir publikacijomis, bet ir su šios akademinės srities instituzalizavimu. Neatsitiktinai XX a. 7-ajame dešimtmetyje dauguma moterų istorijos pradininkų Vakaruose dirbo ir vadovavo besikuriantiems universitetiniams moterų / lyčių studijų centrams, kuriuose formaliai „glaudėsi“ moterų istorijos tyrimai ir programos. Moterų istorijos instituzalizavimas Vakaruose įteisino šią sritį kaip atskirą savarankišką discipliną. Amerikiečių istorikė Joana Scott 7-ajame dešimtmetyje į istorinių tyrimų lauką negrįžtamai įvedė lyties kategoriją ir suvokimą, kad be „jos istorijos“ neįmanoma paaiškinti istorijos apskritai. Įteisinant moterų ir šeimos istoriją kaip savarankiškas akademinės disciplinas buvo sukurti solidūs tarptautiniai šių sričių žurnalai, kurie šiandien skaičiuoja gyvavimo dešimtmečius. JAV ir Vakarų Europos universitetuose moterų istorijos tyrimai atliekami moterų ir lyčių studijų centruose, istorijos katedrose ir specializuotuose tyrimų centruose su jiems skirtu valstybės finansavimu. Vakarų mokslininkams buvo akivaizdu, kad moterų istorija privalo būti savarankiška ir lygiavertė, o ne marginali ir pagalbinė istorijos mokslo disciplina.

¹⁰ Dalia Marcinkevičienė (Leinartė), *Prijaukintos kasdienybės. Biografiniai Lietuvos moterų interviu, 1945–1970 m.*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008; *The Soviet Past in the Post-Soviet Present*, introduction and eds Melanie Ilic, Dalia Leinarte, New York: Routledge, 2015; Dalia Leinarte, *Family and the State in Soviet Lithuania: Gender, Law and Society*, London: Bloomsbury Academic, 2021.

Šansą moterų istorijai instutualizuoti Vakarų universitetuose suteikė feministinis judėjimas ir kova už moterų teises XX a. 7-ajame dešimtmetyje. „Jos istorija“ ir iš istorinės užmaršties prikelti moterų balsai tapo integralia feministinio judėjimo dalimi ir buvo traktuojama kaip moterų teisių įgyvendinimas akademiniam gyvenime. Dera priminti, kad akademiniam pasaulyje egzistavo milžiniška diskriminacija ir tokie garsūs universitetai kaip Jeilio atvėrė duris moterims tik 1969 m. Vakarų feministėms intelektualėms buvo akivaizdu, kad moterų kaip istorijos subjektų neigimas istoriografijoje (kitai tariant, moterų istorijos tyrimų nepripažinimas) ir faktinis moterų diskriminavimas visuomenėje yra du integralūs lyčių (ne)lygybės klausimai. Taip pat akademinis Vakarų pasaulis pripažino, kad moterų istorija padeda suprasti struktūrinės lyčių nelygybės priežastis ir kartu transformuoja patriarchalinius vyrų ir moterų vaidmenis šiuolaikinėje visuomenėje.

Nepaisant augančio moterų istorija ir studijomis besidominčių mokslininkų ir studentų skaičiaus, ši tyrimų sritis ir studijos Lietuvoje formaliai liko neįteisintos. Moterų ir lyčių istorijai nėra skirtas specializuotas mokslinis žurnalas, universitetinė katedra ar / ir tyrimų centras. Lietuvoje taip pat nėra specializuotų bakalauro ar magistro programų, nepaisant to, kad moterų ir lyčių istorija yra populiari universitetinių darbų tema. Kitaip nei Vakaruose, Lietuvoje moterų istorija nebuvo ir nėra formaliai integruota į istorijos tyrimus ir studijas ir netapo profesionalia ir lygiaverte valstybės biudžeto finansuojama disciplina. Kitaip tariant, moterų istorija Lietuvoje netapo integralia istorijos mokslo dalimi ir išliko marginaliu istorinių tyrimų lauku bei fragmentiškomis studijomis.

Griuvus komunistiniams režimams, buvo galima tikėtis kad puikiai išsilavinusios Rytų Europos visuomenės drauge su aiškiai deklaruojamu siekiu transformuotis į liberalias Vakarų demokratijas perims vakarietiškus lyčių lygybės principus, kurie neišvengiamai remiasi moterų ir lyčių istorija. Tačiau netrukus po geležinės uždangos griūties Lietuva, kaip ir kitos Rytų Europos visuomenės, diskreditavo lyčių lygybės principus, priešpriešindama jiems neopatriarchalinius vyrų ir moterų vaidmenis. Prabėgus dešimtmečiams po komunistinio režimo pabaigos, nors ir su džiuginančiomis išimtimis, daugeliu atvejų moterų istorijos tyrimai atliekami moterų ir dažniausiai skirti moterų auditorijai. Moterų istorija Lietuvoje, kaip ir kitose Rytų Europos visuomenėse, neturi pakankamo institucinio pagrindo svariai ir reikšmingai dalyvauti stiprinant demokratiją ir įgyvendinant vakarietiškus principus. Tad moterų istorija Lietuvoje, pradėjusi savo kelią drauge su kolegomis Vakaruose, įstrigo pusiaukelėje tarp neįgyvendintos ambicijos tapti instutualizuota, savarankiška tyrimų bei studijų sritimi ir egzotinės paraštinės istorijos problematikos.

Tad kokias perspektyvas moterų istorija turi šiandien?

Kaip ir kaimyninėje Lenkijoje, moterų istorija Lietuvoje vis dažniau atsiduria

politiniame diskurse. Neretai konservatyviai socialinei politikai pagrįsti moterų istorija infantilizuojama ir primityvinama¹¹. Lenkijoje populistai falsifikuoja moterų istoriją, siekdami pateisinti patriarchalinius vyrų ir moterų vaidmenis šeimoje, priskirdami moterims išskirtinai reprodukcinį vaidmenį. Moterų istorija Lenkijoje naudojama siaurinant moterų reprodukcinę teises ir visiškai uždraudžiant legalius abortus¹². Lietuvoje radikalios ir ultranacionalistinės grupės taip pat išnaudoja falsifikuotą moterų istoriją, norėdamos įteisinti „tradicinę šeimą“ ir pasisakydamos prieš liberalią demokratiją, vakarietiškas vertybes bei agresyviai neigdamos liberalios lyčių lygybės principus ir feminizmą. Kitoje politinio diskurso pusėje Lietuvoje, kaip ir kitose Rytų Europos šalyse, moterų istorija intensyviai įtraukiama į LGBTQ+ naratyvą. Ši slinktis atveria naujų, iki tol netyrinėtų akademinų sričių. Tačiau vienareikšmis moterų istorijos sutapatinamas su „Queer studies“ iš esmės keičia šios istorinės disciplinos tyrimų objektą – moterį – ir siūlo metodologiškai naują prieigą. Tokia moterų istorijos tyrimų transformacija turi ne tik pozityvią ir inovatyvią akademinę perspektyvą, bet neišvengiamai siaurina XX a. 7-ajame dešimtmetyje suformuotus moterų istorijos tyrimų pagrindus, dėmesį sutelkiant į lyčiai neutralų istorijos subjektą.

Moterų istorija besidomintys ir šioje srityje dirbantys Lietuvos ir kitų Europos šalių mokslininkai taip pat yra kryžkelėje, kuomet neišvengiamai tenka rinktis, kuriuo metodologiniu keliu sukti, rekonstruojant praeities moterų paveikslą. Viena ar kita perspektyva nėra išskirtinai teorinė ir akademinė. Moterų istorijos naratyvo pasirinkimas lemia, kokius lyčių vaidmenis šeimoje ir visuomenėje mokslininkai siūlo kaip istoriškai objektyvius ir vertus puoselėti, ir priešingai – kaip žalingą patriarchalinę tradiciją, kurią būtina keisti; naratyvo pasirinkimas taip pat lemia moters kaip istorijos subjekto atskleidimą ir akcentavimą, ir priešingai – jos niveliavimą, pasirenkant lyčiai neutralų diskursą. Tad moterų istorija atvira įvairialypiems kontekstams. Todėl šiandien ji yra ne tik tylinčių istorijos balsų gaivintoja, bet ir bene svarbiausia šiuolaikinės visuomenės formuotoja.

Dalia Leinartė, Vytauto Didžiojo universiteto profesore

ORCID: 0000-0002-6614-5400

Vilnius, 2022 m. rugsėjis

11 Pavyzdžiu gali būti 2020 m. sukurtas dokumentinis filmas apie moterų dalyvavimą išsilaisvinimo kovose „Podwójnie wolne. Prawa polityczne kobiet, 1918“.

12 Lenkų istorikės Dobrochnos Kalwos paskaita „Moterų istorija feministinėse diskusijose Lenkijoje“ 2022 m. gegužės 19 d., Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas. Prieiga per internetą: <https://www.facebook.com/TSPMI/videos/372230334948408/>.